

GYULA MÉSZÁROS'UN 1908 YILI RAPORUNA GÖRE ÇUVAŞLAR ÜZERİNE TESPİTLER*

Bülent BAYRAM**

Özet:

İdil-Ural bölgesinin batısında yaşayan Çuvaşlar özellikle dilleri ve dinleri ile bilim adamlarının ilgisini en fazla çeken Türk boylarındandır. Batı'da özellikle de Macar Türkolojisinde Çuvaşlara yönelik çalışmaların yoğunluğu dikkat çekmektedir. Bunun bir neticesi olarak dil, edebiyat, folklor, tarih, müzik gibi sosyal bilimlerin farklı alanlarında çalışan Macar bilim adamları Çuvaşlarla ilgili çok sayıda yayın yapmışlardır. Bu bilim adamları arasında yer alan Gyula Mészáros'un Çuvaşlarla ilgili yaptığı derlemeler dikkat çekmektedir. Günümüze kadar yapılan birçok çalışmanın ana kaynakları arasında onun yaptığı çalışmalar özel bir yer tutar. Çuvaş folklorunun her alanına ait çok sayıda malzeme, araştırmacı tarafından yayımlanmıştır. Yirminci yüzyılın başında İdil-Ural bölgesinde Tatarlardan ve özellikle Çuvaşlardan önemli malzemeler derleyen bu bilim adamının eserleri halk bilimi, dil, dinler tarihi, halk edebiyatı alanlarında temel malzemeleri teşkil etmektedir. Döneminin alan araştırması metodlarını mükemmel bir şekilde kullanarak çok sayıda metni derleyen ve bunları iki cilt hâlinde yayımlayan Mészáros, derlemelerini yayımlamadan önce alan araştırması tecrübesini aktardığı raporunu Macar Bilimler Akademisinde okumuş ve bu raporu yayımlamıştır. Daha sonra Rusya'da da yayımlanacak olan rapor en az derlediği metinler kadar önemli başka bilgileri içermektedir. Onun derlediği metinlerin ve günümüze kadar başka bilim adamlarının derleyip yayımladığı metinlerin değerlendirilmesinde kullanılacak önemli açıklamalar bu raporda yer bulmuştur. Bu makalede adı geçen rapor dönemin bazı kaynaklarına da atıfta bulunularak değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Çuvaş, Macar Çuvaş araştırmaları, Çuvaş folkloru, Gyula Mészáros, Çuvaş dini.

* Makale, Tübitak tarafından desteklenen 113K059 numaralı *Rusya'nın Etnik Kimlikler Oluşturma ve Misyonerlik Faaliyetlerinde Folklor ve Folklor Araştırmaları: Çuvaşlar Örneği* başlıklı proje çalışmaları çerçevesinde üretilmiştir.

** Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, bulentbayram01@hotmail.com

Findings on Chuvashes with Regards to the Year 1908 Report of Gyula Mészáros

Abstract:

Chuvashes living in the west of Idil-Ural Region are Turkic ethnic groups who attract attention of researchers by particularly their language and religion. The intensity of studies on Chuvashes in the west and especially in Hungarian Turcology is striking. As a result of this, Hungarian researchers working on different branches of social sciences such as language, literature, folklore, history and music, have a great deal of publications on Chuvashes. At this point, Gyula Mészáros, who is one of those researchers and his collections on Chuvashes are remarkable. His studies have a special place as main references in studies carried out up to the present. Many materials belonging to all parts of Chuvash folklore have been published by the researcher. The works of that researcher, who compiled many important materials belonging to Tatars living in Idil-Ural Region and especially to Chuvashes, at the beginning of the twentieth century, constitute the main materials in folklore, language, history of religions and folk literature. Mészáros, who compiled many texts of the period by using the field study techniques of the period perfectly and published them in the form of two volumes, had announced his report in which he reflected his field study experience to the Hungarian Academy of Sciences and had published that report before he published his collections. The report to be published in Russia later, includes other information at least as important as the texts he compiled. The report in question has crucial explanations that could be used in analyzing the texts he compiled and in the texts compiled and published by other researchers up to the present. The report mentioned in this study has been analyzed also by referring to some of the resources of the period.

Key words: Chuvash, Hungarian Chuvash researches, Chuvash folklore, Gyula Mészáros, Chuvash religion.

Giriş:

Türkoloji tarihinde Macar bilim adamlarının alana yaptıkları katkı; amaç, yöntem, elde edilen sonuçlar bakımından oldukça önemlidir. Macarların Türk tarihi, dili, edebiyatı ve folkloruna gösterdikleri ilginin sadece oryantalist bir bakış açısının sonucu olmaması bu çalışmaların daha farklı bir değer görmesine neden olmuştur. Macarların köklerini araştıran Macar bilim adamları için Türklerin tarihi, dili, edebiyatı, folkloru özel bir yer işgal etmekteydi. Ural-Altay teorisi çerçevesinde Türkler ile dil akrabalığı söz konusu edilen Macarlar, Türk ve Macar toplulukları arasındaki çalışmaları sağlam bir zemine oturtabilmek için özellikle dil ve tarih alanında çok sayıda araştırma yapmışlar, çalışmalarında Çuvaşlara da özel bir önem vermişlerdir. Dil ve etnik ilişkilerin yoğun olduğu İdil-Ural bölgesinin Türk ve Fin-Ugor halklarına, bunlar arasında da özellikle Çuvaşlara ayrı bir önem veren bilim adamları arasında, Gyula Mészáros en dikkat çekenlerden biridir.¹

¹ 1883 yılında Macaristan'da Szakcs'ta doğan ve 1957'de New York'ta ölen Mészáros folklor, etnoloji, müzecilik alanlarında çalışmalar yapmış önemli Macar Türkologlarından birisidir. 1904 yılında İstanbul'a gelerek Türkiye Türkçesini de öğrenen Mészáros bunun ardından 1906-1907 yıllarında İdil boylarına düzenlediği bilimsel seyahatlerde Orta İdil bölgesinde Çuvaşlar ve Tatarlar arasında; 1909 yılında Başkurdistan'da folklor derlemeleri yapmıştır. 1910

Mészáros, İdil-Ural bölgesinde derlediği malzemelerle bölgedeki halkların dili, etnografyası, folkloru, dinî inançları konusunda yapılan çalışmalar için zengin bir hazineyi araştırmacıların hizmetine sunmuştur. Genel olarak, halk bilimi araştırmaları için derlenen malzemelerin yanında farklı amaçlarla yazılmış pek çok eser bizlere kaynaklık etmektedir. Mészáros’un bu anlamda özellikle Çuvaş halk bilimi çalışmalarına katkısının daha fazla olduğunu belirtmek gerekir. Zaman zaman halk bilimi araştırmacılarının derlemeleri yanında seyahat notları, çeşitli raporlar, günlükler vb. çok sayıda kaynak da halk bilimi çalışmaları için önemli bilgiler vermektedir. Araştırmacıların, saf halk bilimi malzemelerinin dışında, çalışmaları hakkında yazdıkları raporlar, notlar, günlükler de metinlerin farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Bu anlamda Çuvaşların geleneksel dinî inançları, halk edebiyatı, etnografyası üzerine zengin ve orijinal derleme çalışmaları yapan Mészáros’un derleme çalışmaları hakkında hazırlanmış olduğu rapor da dikkat çekmektedir. Mészáros, Rusya’da Çuvaşların yaşadığı coğrafyada yaptığı alan araştırmasının ardından Macar Bilimler Akademisinde bazı hususların altını çizmiştir. Mészáros’un bu notları sadece derlediği metinlerin daha objektif değerlendirilmesine sağladığı imkân dışında dönemin farklı noktalarına da ışık tutacak niteliktedir. Çünkü bu kısa raporda, kendisi Çuvaşlar arasında gerçekleştirdiği alan araştırması sırasında onların farklı ilişkilerine ve davranışlarına dair önemli notlar düşmektedir. Rusya dışından gelen pek çok araştırmacının eserleri gibi dışarıdan yapılan bu gözlemler; tarih, dinler tarihi, halk psikolojisi vb. birçok konuda önemli malzemeler sunmaktadır. Konulara farklı bir bakış açısıyla yaklaşabilmeye de imkân vermektedir.

Gy. Mészáros ve Çuvaşlarla İlgili Çalışmaları

Gy. Mészáros’un Çuvaşlarla ilişkili olarak kaleme aldığı dört yayını bulunmaktadır. Bunlar Orta İdil bölgesindeki derleme çalışmalarını tamamladıktan sonra Macaristan Bilimler Akademisinde sunduğu “Csuvasok és tatárok között a Volga-vidéken (İdil Çevresinde Çuvaşlar ve Tatarlar Arasında)” başlıklı, makalemize de konu olan rapor (Mészáros 1908); Orta İdil’de Çuvaşlardan yaptığı derlemelerini yayımladığı *Csuvas népköltési gyűjtemény. I. A csuvas ősvallás emlékei (Çuvaş Halk Edebiyatı Derlemesi. I. Eski Çuvaş Dininin Hatıraları)* (Mészáros 1909) ve *Csuvas népköltési gyűjtemény. II. Közmondások, találósmondások, dalok, mesék (Çuvaş Halk Edebiyatı Derlemesi. II. Atasözleri, Bilmeceler, Türküler, Masallar)* kitapları (Mészáros 1912) ile Macarlardaki *csök* adı verilen geleneği Çuvaşlardaki *çük* geleneği ile de karşılaştırdığı “A csök (Çök)” adlı makalesidir (Mészáros 1915).

Mészáros’un çalışmaları yayımlandığı dönemden itibaren Rusya’da da büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Makalemizin konusunu aldığı *Csuvasok és*

ylında tekrar Türkiye’ye gelip burada da folklor üzerine çalışır. (Dimitriyeva-Agyagasi 2001: 49-50)

tatárok között a Volga-vidéken başlıklı raporu Macaristan'da yayımlanışının ardından Rusya'da da *Otčet çlena Vengerskogo Komiteta o Poyezdke k Çuvaşam i Privoljskim Tataram* (Macar Komitesi Üyesinin İdil Çevresi Tatarlarına ve Çuvaşlarına Gezisi Hakkında Rapor) başlığıyla yayımlanmıştır (Mészáros 1909). Rusça tercümenin Macarca orijinalini tam olarak yansıtmadığı yapılan karşılaştırmada görülmektedir. Zaman zaman kısaltmaların ve değişikliklerin olduğu dikkat çekmektedir. Bu sebeple metnin orijinali üzerine yapılacak olan değerlendirmeler daha önemli hâle gelmektedir. Y. Dimitriyeva ve V. D. Dimitriyev'in aşağıdaki paragrafta ele alınan çevirilerine yazdıkları ön sözde belirttikleri hususlar bu anlamda dikkat çekicidir. Çünkü Rusça çevirinin söz konusu raporun çevirisi olduğu notu düşülmüştür. Hâlbuki hacim ve içerik bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır. (Dimitriyeva-Dimitriyev 2000: 5)

Onun, Çuvaşların geleneksel inançları ile ilgili önemli malzemeleri içeren *Csuvas népköltési gyűjtemény. I. A csuvas ősvallás emlékei* adlı kitabı hakkında A. İ. Emelyanov tarafından yazılan değerlendirme yazısı da 1913 yılında Kazan'da yayımlanmıştır (Emelyanov 1913). Emelyanov'un değerlendirme yazısı ile tanıttığı Mészáros'un söz konusu eseri 2000 yılında Rusçaya tercüme edilmiş ve yayımlanmıştır. Eserin çeviri kısmından önce Y. Dimitriyeva ve V. D. Dimitriyev'in "Ob Avtore i Ego Trudah (Yazar ve Eserleri Hakkında)" başlıklı bölümde Mészáros ve eserleri hakkında da bilgiler verilmiştir. (Mészáros 2000)

Elbette o ve eserleri hakkında Rusya'da kaleme alınmış veya onlar hakkında söz söylenen çalışmalar yukarıda sıralananlardan ibaret değildir. Onun eserleri, özellikle de derlemeleri Çuvaş halk edebiyatı araştırmalarında, metin yayınlarında Rusyalı araştırmacılar için de hâlen temel kaynaklardan birisi durumundadır. Sadece halk edebiyatı değil dil, halk kültürü, dinler tarihi, etnografya gibi alanlarda çalışan pek çok bilim adamı onun eserlerini kullanmıştır. Bu durum onun derlemelerinin orijinalliğinden ve zenginliğinden kaynaklanmaktadır.

Makalenin ana malzemesini Mészáros'un *Csuvasok és tatárok között a Volga-vidéken* adındaki raporu oluşturmaktadır. Mészáros, derleme çalışmalarını yayımlamadan önce bilimsel gezilerini tamamlayıp Budapeşte'ye dönüşünün ardından derleme çalışmalarıyla ilgili hazırladığı bu raporu 25 Mayıs 1908 tarihinde Macar Bilimler Akademisinin toplantısında okur. Bu rapor aynı yıl *Ethnographia* dergisinde yayımlanır. (Mészáros 1908)

Bu çalışmada söz konusu rapor, özellikle 20. yüzyıl başında Çuvaşların diğer etnik ve dinî gruplarla ilişkileri, psikolojileri bağlamında bir analize tabi tutulacaktır. Bu analiz esnasında konuyu dağıtmamak kaydıyla dönemle ilgili bilgiler veren başka kaynaklara da atıfta bulunulacaktır. Ancak 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında Çuvaşların sosyal, dinî hayatları, folkloru vb. ko-

nularda yazılmış eserlerin çokluğu dikkate alındığında kaynaklar arasından ancak bazıları seçilerek karşılaştırma maksadıyla kullanılacaktır. Söz konusu rapor bu bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu rapor daha önce bahsedildiği üzere Rusya’da yayımlanmıştır. Aynı zamanda *Csuvas népköltési gyűjtemény. I. A csuvas ősvallás emlékei* adlı eserin Rusça çevirisinde yazı ile ilgili bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ancak bize göre üzerinde daha fazla durulması gereken bilgiler içermektedir. Bu açıdan raporun yeni verilerle yeni bir değerlendirmesinin yapılması gerektiği düşünülmüştür.

Mészáros’un Çuvaşlar Üzerine Notları

Mészáros, Rusya’nın günümüz idari taksimatına göre Tataristan ve Çuvaşistan Cumhuriyetleri ile Ulyanovsk Eyaleti’nin sınırları içerisinde kalan Çuvaş yerleşim birimlerinde derlemeler yapmıştır. Tayara (Таяра/Тайба-Тайшево), Ulhaş (Улхаш), Vişpürt (Вишпүрт), Vombukassi (Вомпукасси), Pısık Karaçora (Пысăк Карачора), Çantür (Чантӑр), Poşkirt (Пошкӑрт), Şın Elpuş (Çӗн Элпуç), Kiv Çakı (Кив Чака)² onun derlemelerinin merkezinde yer alan Çuvaş yerleşim birimleridir. Elbette dönemin idari taksimatında da bazı değişiklikler olmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği döneminde Tataristan ve Çuvaşistan Özerk Cumhuriyetleri’nin kurulması ve sınırların yeniden belirlenmesi ile bu değişiklikler ortaya çıkmıştır. Mészáros’un derlemelerini yaptığı dönemle karşılaştırıldığında Çuvaşların yaşadığı coğrafyanın günümüzde idari bakımdan farklılaştığı görülmektedir. Ancak bu konu makalemizin kapsamı dışında olduğu için tarafımızdan ele alınmayacaktır. Mészáros, Çuvaşlar için geniş sayılabilecek bu coğrafyada hem Anatri (Aşağı) Çuvaşlar, hem de Viryal (Yukarı) Çuvaşlardan derlemeler yapmıştır. Hem Marilerle hem de Ta-

2 Bu yerleşim birimleri ile ilgili açıklamalar Yu. Dimitriyeva-V. D. Dimitriyev tarafından *Csuvas népköltési gyűjtemény. I. A csuvas ősvallás emlékei* adlı eserin Rusça çevirisinin (*Памятнику Старой Чувашской Веры*) girişinde yapılmıştır. Bu bilgileri kısaca vermek coğrafyanın eski ve günümüzdeki idari taksimatının kavranılması için yararlı olacaktır. *Tayara* (Таяра/Тайба-Тайшево); Simbir vilayetinin Simbir Uyezdidin Bolşetarhan volostuna bağlı Tayba Tauşevo köyüdür. Günümüzde ise Tataristan Cumhuriyeti’nin Tetyuş ilçesine bağlıdır. *Ulhaş* (Улхаш); Simbir vilayetinin Simbir uyezdidin Verhnetimersyan nahiyesinin Sredniye Algaşi (Çıvaşkassı) köyüdür. Tamamı pagan olan köy günümüzde Ulyanovsk oblastının Tsilninsk rayonuna bağlı Sredniye Algaşi köyüdür. *Vişpürt* (Вишпүрт); Kazan vilayetinin Tsivilsk uyezdidin Koşevlevsk volostuna bağlı Baybahtino köyüdür. Günümüzde ise Çuvaş Cumhuriyeti’nin Komsomolsk ilçesinin Baybahtino köyüdür. *Vombukassi* (Вомпукасси); Kazan vilayetinin Çeboksarı uyezdidin Çeboksarı nahiyesinin Algeşevo köyüdür. Günümüzde Çuvaş Cumhuriyeti’nin Çeboksarı ilçesinin Vombukassi/Alkeş köyüdür. *Pısık Karaçora* (Пысăк Карачора); Kazan vilayetinin Çeboksarı uyezdidin Bolşoye Karaçurino köyüdür. Günümüzde Çuvaş Cumhuriyeti’nin Çeboksarı ilçesinin Bolşoye Karaçura (Karaçura) köyüdür. *Çantür* (Чантӑр); 1795 yılında Kazan vilayetinin Kozmodemyansk uyezidine bağlı olan ve Çandrova, Sredniy Çandrov ve Nihij Çandrov olmak üzere üç parçadan oluşan köydür. Günümüzde Çeboksarı şehrine bağlı Çandrovo köyüdür. Mészáros’un makalemize konu olan raporunun Rusça çevirisinde onun “Artık Mari etkisinin fark edildiği Çander’de iki hafta kaldım.” ifadesinde belirttiği yer haritada Sundır’dır. Kozmodemyansk uyezdidin Sundır volostuna, 1907 yılına ait rehberinden anlaşıldığına göre Bolşoy Sundır ve Malıy Sundır girmektedir. Bu iki yerleşim biriminin bir zamanlar Çantür, mahallelerin ise Turıkası ve İştarekkası/Sundır olarak adlandırılıp adlandırılmadığına dair hiçbir iz yoktur. *Poşkirt* (Пошкӑрт); Kazan vilayetinin Kozmodemyansk uyezdidin Malokaraçkin nahiyesinin Maloye Karaçkino köyünün Poşkarda mahallesidir. Günümüzde Çuvaş Cumhuriyeti’nin Yadrin ilçesinin Maloye Karaçkino (Puşkirt) köyünün bir parçası olarak görülmektedir. *Şın Elpuş* (Çӗн Элпуç); Kazan vilayetinin Tsivilsk uyezdidin Aldiarov Arhangel-Yantikov köyüdür. Kin Elpuş şeklinde adlandırılmıştır. Günümüzde Çuvaş Cumhuriyeti’nin Yantikov rayonuna bağlı Urazkası köyüdür. *Kiv Çakı* (Кив Чака); Simbir vilayetinin Buva uyezdidin Gorodişen nahiyesinin Staroye Çekurskoye köyüdür. Günümüzde ise Tataristan Cumhuriyeti’ne bağlı Drojanov rayonuna bağlıdır (bk. Dimitriyeva-Dimitriyev 2000: 12-14).

tarlarla kültürel anlamda yakın temasta bulunan Çuvaşlar arasında derlemeler yapmış, gözlemlerde bulunmuştur. Mészáros, bu bilimsel araştırma gezisine Uluslararası Orta ve Doğu Asya Derneği Macar Komisyonunun görevlendirilmesiyle çıkmıştır. Sözlük malzemesi toplamak, Çuvaş dili ve etnografyası üzerine derlemeler yapmak üzere çıktığı gezide çalışmanın kapsamını zaman zaman Tatarlara doğru da genişletmiştir. Mészáros, bu raporunda aslında daha sonra iki cilt hâlinde yayımlayacağı eserinin oluşturulması için yapılan çalışmalarla ilgili süreci ayrıntılı bir şekilde bize sunmuştur. Bu rapor derinlemesine incelendiğinde bize Çuvaş folkloru hakkında çok önemli bilgiler verdiği görülmektedir. Raporda onun çalışma yöntemi, derleme yaptığı yerlerdeki Çuvaşların ve Tatarların genel özellikleri ve bu toplulukların Ruslarla olan münasebetleri yansıtılmıştır. Tarafımızdan Türkçe olarak yayımlanan bir makalede (Bayram 2012) Macar bilim adamlarının Çuvaş folkloru üzerine yapmış oldukları çalışmalar analitik olarak değerlendirilmişse de Mészáros'a ilişkin bilgiler kapsamlı bir şekilde ilk defa burada ele alınacaktır.

Mészáros, söz konusu raporunda, çalışmada izlediği yöntem, çalışma için yaptığı hazırlıklar ve çalışmanın amaçları, ulaştığı neticeler bakımından oldukça önemli konulara temas etmiştir.

Mészáros'un alan araştırmasına başlamadan önce ilk olarak çalışma yapacağı bölgenin dillerini öğrenmek konusunda yaptığı ön hazırlık dikkat çeker. Derleme yapacağı Çuvaşça ve Tatarca yanında bölgenin resmî dili olan Rusçayı da geliştirmek maksadıyla 1906 yılında gittiği Kazan'da bir süre kalır.

Mészáros'un çalışmasının temelini Çuvaşlar oluştursa da o bu çalışmalarına yardımcı olacak malzemeleri derlemek amacıyla bölgedeki diğer halklardan da derlemeler yapmış ve gözlemlerde bulunmuştur. Özellikle Tatarlar arasında yaptığı derleme çalışmalarının amacını "*Orada bilimsel menfaatler açısından birçok durumda çalışmalarımı Kazan Tatarlarının diline ve geleneklerine doğru yaymam kaçınılmaz oldu.*" cümleleriyle açıklamaktadır. Ona göre bu durum kaçınılmazdır. Her iki halkın kültürünün anlaşılmasında biri diğeri için kilit bir rol üstlenmektedir. Çünkü her iki halk akraba olmanın yanı sıra yüzlerce yıldır birlikte yaşamaktadır. Bu akrabalık ve birliktelik her iki halkın diline ve kültürüne damgasını vurmuştur. (Mészáros 1908: 227)

Mészáros'un dikkat çektiği bu konu bölgedeki halklarla ilgili olarak yapılacak çalışmalar için oldukça önemlidir. Gerçekten de Tatarlar ve Çuvaşlarla hatta bölgenin diğer toplulukları ile ilgili olarak yapılacak herhangi bir çalışmada sorunların çözümünde karşılıklı bir bağımlılık ve ilişkiden söz etmek mümkündür. Dil, folklor, halk inanışları, tarih vb. alanlarda yapılacak çalışmalarda bölgede yaşayan halklara bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmak sorunların çözümünde zorunludur. Bu düşünceden yola çıkarak Mészáros önce-

likle, Kazan'ın 75 verst³ kuzeydoğusunda yer alan Tatar köyü Tüben Korşa'ya gider ve burada bir buçuk ay kalır. Bu bölgedeki Tatarların batıl inançları ve halk şiiri malzemelerini derler. Mészáros, Tatarların ve Çuvaşların kendisine yaklaşımlarını da gözlemlemiş ve bunları raporuna şu şekilde yansıtmıştır:

Tatar insanı eğer kişi onun dilinde hitap ediyorsa gerçekten konuşkan ve dost eğilimli. Bana her türlü çekince den uzak geldiler, çok defa da davet etmeden geldiler. Temiz bir merakla onlara sorduğum her şeyi anlattılar. Masalları, türküleri ve efsaneleri dinledim; bütün bunları kaydetmeye sıra geldiğinde kalem ve kâğıt karşısında itirazda bulunmadılar. Çuvaşlarda ise çok defa küçük verilerin alınmasında ya da halk şiiri kaydında halk içine kapanık olduğu için binlerce desise ortaya çıktı. (Mészáros 1908: 227)

Mészáros'un Tatarlarla ilgili bu notları bölgenin iki büyük etnik grubunun psikolojisinin karşılaştırılması için de önemlidir. Mészáros, ileride de görüleceği üzere Tatarların derleme konusunda Çuvaşlardan daha açık olduklarına dikkat çekmektedir. Çuvaşların içine kapanık ve utangaç tavırları başka gözlemcilerin de dikkatini çekmiştir. Örneğin Adolph Erman da 19. yüzyılın ilk yarısındaki seyahatine ait notlarda Çuvaşlarla ilgili olarak benzer ifadelere yer vermiştir (bk. Güzel 2014). Ancak Mészáros, Tatarlar konusuna raporunda çok fazla yer vermemiştir. Tatarlardan yapılan derlemelerinin ardından alan araştırmalarının Çuvaşlar kısmına geçmiştir.

Çuvaşlar arasındaki ilk durağı Anatri Çuvaşlarının yoğun olarak bulunduğu Simbir bölgesidir. Simbir vilayetinin kuzey tarafına *Tayapa Tauşevo* (Таяпа Ташево) adlı Çuvaş köyüne geçer. Burada Mészáros'un dikkatini asıl çeken konu Çuvaşların pagan⁴ inançlarıdır. Geldiği bu bölge 30-40 yıl önce Hristiyanlığı kabul etmiş Çuvaşların yaşadığı köylerdir. Bu tür yerleri genellikle daha sonra ziyaret edeceği Viryal Çuvaşlarıyla karşılaştıran Mészáros, bunların dillerini, kültürlerini ve inançlarını çok daha iyi koruduklarını, aynı zamanda Ruslaşmanın da çok daha az olduğunu sık sık dile getirmiştir. Zaman zaman yazılı kaynaklardan elde ettiği bilgilere de göndermeler yapmaktadır. Gitmiş olduğu bu bölge, Çuvaşların siyasi, kültürel ve dinî tarihinde Kiril harflerine dayalı Çuvaş alfabesinin oluşturulması, Simbir'de Çuvaş Öğretmen Okulununun kurulması, Çuvaş öğretmen, sanatçı, edebiyatçıların yetiştirilmesi, Çuvaşlar arasında Hristiyanlığın yayılması gibi birçok konuda yapmış olduğu çalışmalarla önemli bir konumda bulunan İ. Ya. Yakovlev'in memleketi olması açısından da önemlidir. Yakovlev'in bu bölgede dünyaya geldiğini de zikreden yazar, onun bu bölgenin temiz Çuvaşçasını güzel bir şekilde işleyerek edebî dile dönüştürdüğünü ifade eder. (Mészáros 1908: 227-228)

3 Verst; 1,06 kilometreye tekabül eden Rus uzunluk ölçüsü birimi.

4 "Pagan Çuvaşlar" adlandırmasıyla, yaşadıkları bölgenin kitabi dinleri İslam ve Hristiyanlığı kabul etmeyip geleneksel inançlarını devam ettiren Çuvaşlar kastedilmektedir. Bunlar, Ruslar tarafından "yazıçnik", Tatarlar tarafından da "mejusi" olarak adlandırılmaktadırlar. Özellikle Anatri Çuvaşları arasında günümüze kadar bu geleneksel dinî inançlarını yaşatan köyler bulunmaktadır.

Mészáros'un, ziyaret ettiği bölgelerde dikkatini tek çeken şey odaklandığı dil ya da folklor malzemeleri değildir. Bölgenin coğrafi özelliklerine de dikkat çekmektedir. Bu bakımdan Anatri Çuvaş bölgesinin Viryal bölgesinden coğrafi olarak farklı olduğunun altını çizer. Kültürün oluşumunda önemli etkenlerden birisinin yaşanılan çevre olduğunu bilen yazar, bu ayrıntıları notlarında dikkatinden kaçırmamıştır. Bu durum onun dikkatini fazlasıyla çekmiş olmalı ki bölgenin tabii özelliklerini de şu şekilde verir:

Güney Çuvaş dil alanı düz ve ovalık bir yer. Orada yeşil ekinli tarlalar, otlaklar uzanıp gidiyor. Orada burada küçük, ahşaptan yapılmış evlerden oluşan köy, yer yer kayın ormanı... Serbestçe her yerde sıcak, yakıcı güneş yani doğu halklarının en eski putu sığağını yayıyor. Sonsuza uzanan düz boşluklar saf, temiz ufuk; halkın ruhu da buna benziyor. Dürüst, temiz, samimi. (Mészáros 1908: 228)

Anatri Çuvaşlar, Mészáros tarafından Viryal Çuvaşlarla karşılaştırıldığında halk türkülerini bakımından da daha zengin olarak tasvir edilir. Aslında bu durum günümüze kadar da devam etmektedir. Günümüzde pagan inançlarını Hristiyanlık ve İslam gibi kitabi ve güçlü dinlere karşı hâlen muhafaza edenler Anatri Çuvaşlardır. Bunlar aynı zamanda dillerini ve kültürlerini de diğer Çuvaşlara göre daha fazla korumuşlardır. Ruslaşmanın da en azından diğer Çuvaş gruplarına göre Anatriler arasında daha yavaş olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda Mészáros'un tespitleri hâlen geçerlidir.

Mészáros'un raporlarında dikkat çeken önemli noktalardan birisi de dil yönünden olduğu kadar inanç yönünden de arkaik unsurların bu bölgede konduğuur. Misyonerlik çalışmalarının hâlen tam anlamıyla başarılı olamadığı, geleneksel dinî inançların Hristiyanlık karşısında direndiği de onun tarafından şu ifadelerle dile getirilmektedir:

Tek Çuvaş Tanrısı "Turi"ya ak at ya da ak koç sundukları, kızarmış yüz ve tatlı dille ondan hayır dua ve sağlık istedikleri, halkın daha iyi, daha temiz kalpli olduğu, Rus papazının haraç toplamadığı, henüz samagon içmedikleri, kısacası ari medeniyetin henüz onları ele geçirmediği yakın dönemdeki eski hatıralarını daha fazla korudular. Güney Çuvaş insanı bu zamanlara geri dönmeyi her zaman istiyor. Gerçi burada büyük bir çoğunluk Hristiyan, ancak buna rağmen eski pagan kurban sunma törenleri hâlâ biliniyor. (Mészáros 1908: 228)

Mészáros'un verdiği yukarıdaki bilgiler bugüne kadar önemini muhafaza etmektedir. Anatri Çuvaş bölgesinde hâlen Hristiyanlığı kabul etmeyip geleneksel dinî inançlarını muhafaza eden gruplar adacıklar hâlinde varlığını sürdürmektedir. Ancak ilerleyen satırlarda görüleceği üzere geleneksel inançların Hristiyanlık karşısında her geçen gün zayıfladığı da gözlerden kaçmamaktadır.

Mészáros'un dikkat çektiği bir başka husus da Anatrilerin türkü söyleme-

ye olan düşkünlükleridir. İş ve eğlence esnasında her zaman türkülerin söylendiğini; Çuvaşların ruhundaki en küçük bir düşünmenin, benzetmenin, kızların bir bakışının bile türküye dönüştüğünü belirtmektedir. Mészáros, bu konudaki açıklamalarıyla türkülerin icra ortamları hakkında da bilgi vermektedir. Özellikle dört dizelik türkülerin zenginliğine ve bunların Türk şiirindeki maniye olan benzerliğine dikkat çeker. Türkülerin zaman içinde kaybolduğu ve konu ile ilgilenenlerin bu malzemeleri derlemeleri için acele etmelerinin gerekliliği de onun tarafından dile getirilmektedir. (Mészáros 1908: 228-229)

İlkbaharda ve yazın başında henüz hasat işleri başlamamışken türküler söylüyorlar. Güneş battıktan sonra delikanlılar ve kızlar köyde sokakta toplanıyorlar, daire oluşturuyorlar ve geceye kadar hatta geceden sonra bile türkü söylüyorlar. Fakat bu gelenek sadece burada Tayapa çevresinde alışkanlık hâlinde devam etmektedir. Başka yerlerde terk edilmiştir. Türkü artık tahılın ve yemliğin ambarında olduğu, dışarıda işlerin azaldığı kışın ise ballı Çuvaş birasının yanında, iplikhanede tekrar ortaya çıkıyor. Bira türküleri bunların en güzelleridirler. Arkadaş ya da akrabalar toplanıyorlar, büyük kaplarda çavdardan bira pişiriyorlar. Eğer varsa içine bal da ekliyorlar. Dil çözülüyor bundan sonra, tatlı içecek yanında türkülü tatlı dil (...) Tatlı biranın mahmurluğu daha acı sesleri de davet ediyor. Sokakta türküler daha neşeli, fakat içki yanında hüzmün ve çoğu defa hayat felsefesi de ifadesini buluyor. Hele hele defin/ölüm türküleri! Bunları da birayla birlikte ölüm yemeğinde söylüyorlar. Onlarda öyle bir eskilik ve o kadar çok şiir güzelliği vardır ki... (Mészáros 1908: 229)

Tayaba ve çevresindeki komşu köyleri, Sviyaga Irmağı çevresindeki Çuvaş meskenlerini dolaşan Mészáros, daha sonra pagan köyü olarak zikrettiği daha güneydeki Ulhaş'a gelir. Mészáros, bu köye raporlarında ayrı bir önem verir. Bu köy o güne kadar pagan inançlarını tamamen korumayı başarmış nadir köylerden birisidir. Burayı, Rus misyonerlerin Hristiyanlaştırma esnasında gözden kaçırdıkları bir adaya benzetir ve Rusların Çuvaşları Hristiyanlaştırma metodunu da büyük bir ihtimalle sözlü kaynaklardan aldığı bilgilerle tasvir eder ki bazı yazılı kaynaklarda da bu tür bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Onun bu bölgeyi tanıtırken sıraladığı aşağıdaki cümleler gerçekten dikkat çekicidir:

Bugün artık böyle pagan bölgeleri gittikçe seyrekleşiyor. Onları, Rus misyoner derneği sanki sadece burada unutmuş gibi. Müslüman Tatarlar ve eski dinli Ruslar arasındaki bu küçük adacıklar sırtlarını böyle pagan bölgelere dayamışlardır. Öyle ki gelişimlerinin temel noktası da bu olmuştur. Fakat neticede Rus Tanrısı kazanacak, çünkü o daha güçlü. Zaten Çuvaşlar Hristiyanlaşmaya çok eski dönemlerde başlamadı. En yaşlı Çuvaş, şu anda hepsi Hristiyan olan bölgenin pagan dönemini hatırlıyor. Bundan 50-60 yıl önce iktidar onları fark etti. Rus memurlar ve Hristiyan papazlar köyleri gezdiler ve evlerinin ötesindeki ormanlara kaçmayı başaramayanların hepsini zorla

Hristiyanlaştırdılar. Köyün ortasına büyük bir tekne koydular ve onları vaftiz suyuna batırdılar; onlara Rus adları verdiler ve dini yayma işi tamamlandı, daha sonra sıradaki köye gittiler. Elbette bu işlerin sonucu oydu ki Çuvaşların büyük kısmı Rus adları altında bile pagan kaldılar. Çünkü yeni papazlar halkın dilini anlamıyorlardı, Çuvaşlar ise Rusça bilmiyorlardı. Tanrının sözü istenilen kadar etkili olmadı. (Mészáros 1908: 230)

Tatarlarla yakın bölgelerde yaşayan Çuvaşların misyonerlik ve Hristiyanlıkla ilişkileri 19-20. yüzyılın misyoner kaynaklarına da yansımıştır. Misyonerlik çalışmalarının başarısızlığının en büyük sebeplerinden birisi olarak misyonerlerin yerel halkın diliyle konuşamamaları, yerel halkın da Rusça bilmemesidir. 16. yüzyıldan itibaren devam eden misyonerlik faaliyetlerinin genel anlamdaki başarısızlığının en önemli sebeplerinden birisinin bu olduğu 19. yüzyılda kabul edilmiştir. Bunun üzerine bu konudaki eksikliklerin giderilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Yerel dillerin okutulması, Rusçanın yaygınlaştırılmaya çalışılması, Hristiyanlıkla ilgili temel kaynakların yerel dillere tercümesi bu yüzyıldan itibaren hız kazanmıştır (Arık 2012: 269-317). Mészáros, köy halkının eski inançlarına bağlı kalışı ile ilgili olarak da köylülerden aldığı bilgileri raporunda verir. Bu durumun sebebi çarın verdiği özel izindir. Bu izin ile ilgili anlatı ve bir şiiri de Mészáros raporlarında yayımlar:

Ulhaş'ta da Rus yayılması bir seferinde yaklaşık 60 yıl önce paganları tehlikeli şekilde tehdit etti. Rus görevli onları vaftiz etmek için geldi. Nüfusun bir bölümü komşu Tatar köylerine kaçtı, diğer bölümü ise silahla Ruslara karşı koydu. Gelenekleri şöyle söylüyor ki bundan sonra Rus çarına elçi gönderdiler ve onlara artık atalarının dininde yaşamaları için izin vermesini istediler. Söylendiğine göre çar onları affetti ve Ulhaş bugüne kadar pagan köyü olarak kaldı. (Mészáros 1908: 230)

Halkın pagan inançlarını sürdürmelerine, misyonerlik çalışmalarına tepkilerine rağmen Mészáros'un dikkatini çeken bir konu da geleneksel inançların gittikçe zayıflıyor olmasıdır. Hatta yaşlıların bile geleneksel kurban törenini tam olarak hatırlamadıklarını belirtiyor. Her geçen kuşak artık ayinleri gerektiği şekilde yerine getirememektedir. Bu durum onu üzmüştür ve bulabildiği bütün malzemeyi kaydetmeye çalışmıştır. (Mészáros 1908: 230)

Mészáros, daha orijinal bulduğu Anatri Çuvaşlardan sonra Viryal Çuvaşlarının bölgesine geçmeden önce Anatri sınırının en kuzeyinde Vişpürt köyünde dinlenmek ve son derlemelerini yapmak için bir süre kalır. Burada kaldığı süre içinde dönemin güvenlik ile ilgili devlet hassasiyetini de gösteren bir durumla karşılaşır. Köylüler çalışmalarından şüphe edip onu şikâyet ederler. Ancak götürüldüğü karakolda Dışişleri Bakanlığının izniyle geldiği öğrenildikten sonra serbest bırakılmıştır. (Mészáros 1908: 231-232)

Anatri Çuvaşların yaşadığı bölgedeki işlerini tamamlayan Mészáros, Vir-

yal bölgesine geçer ve burayı Anatri bölgesinden tamamen farklı bir bölge olarak görür. Viryal Çuvaşlarının yaşadığı bölgelerin coğrafi, Viryal Çuvaşlarının ise kültürel açıdan farklı olduğunun sık sık altını çizer. Gür ormanların burada bazı köyler arasında ilişki kurulmasını engellediğini ve bunun neticesinde özellikle dil araştırmacılarının ilgisini çekecek kadar ağız özelliklerinin korunduğunu belirtir. Hatta neredeyse her köyde oraya has bazı özelliklerin bulunduğu dikkat çeker. Buranın dil araştırmaları için ideal bir bölge olduğunu ekler. Mészáros, bu bölgeyi anlatırken aşağıda verilen paragrafla âdeta Çuvaşların coğrafya ile uyumlu bir şekilde ortaya çıkan mitolojik dünyasını, Çuvaşların bu mitolojik dünyaya saygısını ve ondan korkusunu da tasvir etmektedir:

Burada her yer dağlık, tepelik; tepeleri meşe ya da kayın ormanları kaplıyor. Bugün artık bu sık ormanlık biraz azalmış. Vaktiyle sadece balta girmemiş orman örtüyordu çevreyi. Orman derinliklerinde orada burada gizlenmiş Çuvaş köyü. Buralarda birbirinden uzak başka köylülerle, birbirleriyle çok seyrek ilişki kuruyorlar. Çünkü korkunç bir orman, binlerce hayalet var içinde. Köyden ormana uzaklaşmaya pek yanaşmamışlar. Kaldı ki Çuvaşlar son derece korkak tabiatlı, âdeta korkaklık örneği. Fakat ormanın kendisinden daha çok gürültüden, hışırtıdan, gıcirtıdan, rüzgârın savurduğu ağaç yaprakları ve dallardan korkuyorlar. Elbette biz rüzgâr sebep oldu diyoruz. Fakat onların inancına göre bu hışırtılar sadece bir hayalet, saf bir lanetli ruhun ağlaması, iç çekmesi, fısıldamasıdır bu mistik gürültü. Allah vermeye ki insan onlara cevap versin. Çünkü ansızın karşısına hortlak çıkabilir ve insanın ağzından dişlerini çıkarıp yiyebilir. Hatta diğer eliyle sürekli olarak insanı gıdıklar. Bu arşuri'dir⁵. Mezarlıklarda ve ormandaydılar. Kiremet ve cinlerin ağaçları da bu ormandaydı. Korkuyla ve mistik bir şekilde Çuvaş insanının ruhunun ormanların dünyasını yansıtmayı şaşırtıcı bir durum değil. (Mészáros 1908: 232)

Mészáros, Viryal Çuvaşları arasında Vombukassi, Pışik Karaçora, Çantır, Poşkirt bölgesinde ve Anatri-Viryal dil bölgelerinin birbirinden ayrıldığı yerde malzeme derleme işini tamamlar. Kozmodemyansk bölgesinin en kuzeyinde Çuvaş ve Mari köylerinin birbiriyle yan yana geldiği bölgelerdeki dil özellikleri de onun dikkatini çeken bir başka konudur. Bu bölgeden Yadrin'e (Yetirne) kadar giden Mészáros, buralarda farklılığın olmadığını da belirtir. (Mészáros 1908: 233)

Mészáros, raporunun son kısmında derlediği malzeme üzerinde genel bir değerlendirme yapmaktadır. Özellikle, epik eserlerle ilgili yaptığı tespitler,

⁵ *Arşuri*, Çuvaş halk inanışlarında önemli bir varlık olarak karşımıza çıkar. Arşuri kelimesi "ar" (erkek) ve "şuri" (yarım) sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuş, şeklinde açıklanmaktadır. Çuvaşlar arasında "arşuri" olarak adlandırılan bu mitolojik varlığın diğer Türk boyları arasında da benzerleri vardır. Başkurların "yarımtık", Tatarların "şürelî", Kazakların "kuldırgıç", Türkistanlıların "gulyabani" ve birçok Türk boyu arasında yaygın olan "al", "albastı" ya da "al karısı"nın özellikleri "arşuri"nin özellikleri ile paralellik göstermektedir. (Geniş bilgi için bk. Arık 2012)

Çuvaş folklor araştırmalarının en büyük sorunlarından birisi olarak karşımıza çıkan “destan” meselesi ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Derlediği zengin malzemeye rağmen özellikle epik eser bulamayışının altını çizer. Türkülerin genel olarak lirik özellikler taşıdığını belirten Mészáros epik eser derleyememiş olmasının Çuvaşlarda epik eserin bulunmadığı anlamını taşımadığını da söyler. Onun bu konudaki notları da özellikle destan araştırmaları için dikkat çekicidir:

Türküler sadece lirik özelliklidir. Epik şiirlerin bugün artık Çuvaş halk şiirinde aslında hiçbir izi yoktur. Fakat bundan bir zamanlar olmadığı anlamı çıkmıyor. Farklı çevrelerde yaşlılardan vaktiyle Kazan'ın işgali hakkında “Hosan Turtsa İlni Yurri (Kazan'ın İşgal Edilmesi)” adlı uzun bir şiirin olduğunu duydum. Fakat bugün artık bunu kimse bilmiyor. Muhtemelen, Kazan Tatar Hanlığı'nın son savaşları ve düşmesi hakkındaki en yaygın manzume idi. Bu, Çuvaş halkının hayatında yaşlı ve büyük bir olaydı. Çünkü Kazan Hanlığı'nın onlara garanti ettiği daha bağımsız hayatları Rus işgalinin ardından kaybettiler. Muhtemelen Tsivilsk ve Buva çevrelerinde dinlediğim efsaneler daha eski meşhur epik manzumenin kalıntılarıydılar, sanki unutulmuş epik şiirin parçalarıydı. (Mészáros 1908: 234)

Mészáros'un yukarıdaki alıntıda dikkat çektiği husus önemlidir. O, derleme yaptığı ortamdaki gözlemlerine dayanarak ya da tarihî kaynaklardan elde ettiği bilgiler doğrultusunda Çuvaşların Kazan Hanlığı döneminde daha özgür bir hayat sürdürdüklerini ancak Rus işgaliyle beraber bunu kaybettiklerini zikretmektedir. Bu açıklamalar ve onun kaydettiği metinler aslında resmî tarih anlayışıyla bazı çelişkileri taşımaktadır. Çünkü Çuvaşların tarihî anlatmaları içerisinde yayımlanan metinler dikkate alındığında bu tür ifadeleri içeren metinlerle karşılaşmak çok zordur. Belki de raporu özgün kılan en önemli yönlerden birisi budur.

Mészáros, Şin Elpuş'tan derlediği söz konusu nesir efsaneyi de raporunda vermiştir. Efsane şu şekildedir:

... Rus ordusu Kazan'ı işgal ettiği zaman Tatar Hanı Rus Çarı'ndan son arzusunu yerine getirmesi için izin vermesini istedi. Bu izni aldı. Tatar Pa-dışahı bu mescide çıktı, kendisiyle beraber kopuzunu da getirdi ve mescidin balkonundan türküyü çalmaya başladı. Han, acıklı, üzücü melodiye başladı, kopuzun sözü bütün orduların ruhuna işledi. Melodiyi duyan Tatar ve Rus askerleri aynı şekilde diz çöktüler ve ağlamaya başladılar. Han, yeni melodiye başladı, daha neşeli melodiyle bütün askerler dans etmeye başladılar. Üçüncü defa da yeni melodiye başladı ve melodiyi duyan herkes yine diz çökerek ağladılar. Hıçkıra hıçkıra ağladılar. Han bundan sonra ise kopuzu mescidin duvarına vurarak parçaladı. Kendisi o anda kuğuya döndü ve mescidin çatısından güneye doğru uzaklara “sütlü göl” kıyısına uçtu. Torunları hâlâ orada

hâlâ Kazan'a, hanlığının şehrine geri dönmek ve sonra oradan Rus Çarı'nı kovmak arzusunda yaşıyorlar. (Mészáros 1908: 234)

Mészáros, Buva bölgesinde Kiv Çakı'dan derlediği bir başka metni de raporunda vermiştir. Ancak bu metin de yukarıda verilen metne benzemektedir. Bu nedenle tekrara düşmemek için burada verilmemiştir.

Mészáros, Anatri Çuvaşların türkü yönünden Viryal Çuvaşlardan daha zengin olduğunu, Viryal Çuvaşları arasında bu geleneğin oldukça zayıfladığını belirtir. Masallar konusunda ise Çuvaş ve Tatar masalları arasında şaşırtıcı bir benzerliğin bulunduğu dikkat çekmektedir.

Mészáros'un raporun sonlarına doğru yaptığı değerlendirmelerden bazı yerli araştırmacılar da nasibini almıştır. Çuvaşların geleneksel dinî inanışlarına özel bir önem vermiştir. Ona göre derlemelerinin en kıymetli bölümünü eski dinle ve halk inanışlarıyla ilgili olanlar oluşturmaktadır. Mészáros, bu konunun Zolotnitskiy ve Magnitsiy gibi Rus bilim adamları tarafından incelendiğini ancak onların konuyu systemsiz bir şekilde ele aldıklarını belirtir. Özellikle Magnitskiy'in *Materialı k obyasnieniyu Staroy Çuvaşskoy Veri (Eski Çuvaş Dininin Açıklanması Üzerine Malzemeler)* adlı çalışmasında kiremetleri, hastalık adlarını hatta mistik özellikli adlandırmaların hepsini tanıyı yerine koyarak Çuvaşlar arasında 87 tanrının varlığından bahsetmesini eleştirir. Hâlbuki ona göre Çuvaşlarda katı bir tek tanrıcılık mevcuttur. Bu konudaki fikirlerini aşağıdaki şekilde ortaya koyar:

Hâlbuki bugün de olduğu gibi pagan Çuvaşların dini tıpkı İslam'daki gibi, çok katı bir tek tanrıcılıktır. Çuvaş "Tek Tanrı"sı sunulan kurbanı sahiplenerek başka bir tanrıya kendi yanında tahammül edemez. Bütün dualarda ona yalvarırlar. Genellikle Çuvaş halkının eski dini daha yakından dikkatle incelendiğinde içinde onda Türk halklarının eski şaman dinlerinin bütün unsurlarını görüyoruz. Fakat bunun yanında İslam'ın ona tesiri neticesi şaman dininin tamamen tek tanrıcılığa yöğrldüğünü de fark ediyoruz. Eğer Çuvaş eski dinini Kazan Tatar inançlarıyla karşılaştırsak Çuvaş eski inancında Müslüman Kazan Tatarların halk inanışlarında bulunmayan eski Arap-İslam unsurları ve Arap dinî terimleri bulunması daha da ilginç bir durumdur. Arap dini ve kültürü muhtemelen tıpkı kardeşleri olan İdil Kazan Tatarlarından önce onlara tesir etmiştir. (Mészáros 1908: 237)

Mészáros, derleme esnasında karşılaştığı birçok olayı ve gözlemleri ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. Alanda yapılacak çalışmalar için çok önemli bilgiler verdiğini söyleyebiliriz. Raporunun sonunda derleme çalışmalarının neticesinde elde ettiği malzemeleri de sayılarıyla birlikte sıralar. Buna göre, Çuvaşlar arasında 507 atasözü, 224 bilmece, 787 halk türküsü, 50 masal derlemiştir. Derlediği halk türkülerinin özellikle lirik olduğunu, birkaç kalıntı olarak düşündüğü parçalar dışında, epik şiirin izine hemen hemen hiç rast-

lamadığını da ekler. Tatarlar arasında ise 272 atasözü, 74 bilmece, 390 türkü, 12 epik içerikli türkü, 36 masal, 5 fıkra derlemiştir. Mészáros'un raporlarında daha önce de belirttiğimiz gibi Çuvaş folklor malzemelerinin incelenmesi esnasında mutlaka kullanılması gereken ve Rusya'da yapılan çalışmaların ve metin yayınlarının eksikliklerini de tamamlayan notlar bulunmaktadır. (Mészáros 1908: 227-238)

Mészáros raporunu, çalışmasını tamamlamasında kendisine destek olan şahıs, kurum ve kuruluşlara teşekkür bölümüyle sonlandırır.

Sonuç

Görüldüğü üzere Mészáros'un derlediği malzemeler kadar derlemeleri hakkındaki raporu da orijinal bilgiler vermektedir. Çuvaşların genel karakterleri, komşu halklar ve farklı dinlerle ilişkileri üzerine bilgiler raporda verilmektedir. Çuvaşlar, rapora göre genel anlamda çekingen, ekonomik açıdan zayıf olarak tasvir edilmiştir. Mészáros, Anatri Çuvaşlarda Çuvaş kültürünün daha iyi korunduğuna, Hristiyanlığın onlar arasında tam olarak yerleşmediğine, geleneksel Çuvaş dinî inançlarının da güçlü bir şekilde varlığını sürdürdüğüne dikkat çeker. Onun dikkat çektiği bir başka konu Tatarlarla yakın yaşayan Çuvaşların Tatarlarla; Marilerle yakın yaşayanların ise Marilerle karşılıklı etkileşim hâlinde olmalarıdır. Mészáros'un halk kültürünün yavaş yavaş yok olduğuna ilişkin notları da dikkat çekicidir. Araştırmacıları bu malzemenin kayda geçirilmesinde aceleci davranmaya çağıran Mészáros, aslında ilginç bir yolun kapısını da bizlere açmaktadır. Bu derlemelerin üzerinden neredeyse yüz yıllık bir süre geçmiştir. Bugün onun malzemelerini derlediği çevrede yapılacak çalışmalar Çuvaş toplumunun sosyo-kültürel değişimlerinin tespiti için orijinal fikirler verebilecektir.

Kaynaklar

- ARIK, Durmuş (2012), *Hristiyanlaştırılan Türkler Çuvaşlar*, Ankara, Berikan Kitabevi, s. 368.
- BAYRAM, Bülent (2012), "Macar Türkoloji Araştırmalarında Çuvaş Folkloru", *Türkbilig*, S 22, s. 87-120.
- DİMİTRİYEVA, Yu.-V. D. DİMİTRİYEV (2000), "Ob Avtore i Ego Trudah", *Pamyatniki Staroy Çuvaşskoy Veri-Dyula Meszaros, Çuvaşskiy Gosudarsstvennyy Institut Gumanitarnih Nauk*, Çeboksarı, s. 514.
- DİMİTRİYEVA, Yu.-K. AGYAGASİ (2001), "Hungaro-Tschuwashchica Anntorirovanniy Bibliyografiçeskiy Ukazatel' İssledovaniy Vengerskih Uçenih XIX-XX. vv." Çeboksarı.
- GÜZEL, Sinan (2014), "Adolph Erman'ın Seyahat Notlarında Çuvaşlar", *Aşmarinskiye Çteniya IX. Mejdunarodnaya Nauçno-Praktičeskaya Konferentsiya Çeboksarı, 9-11 Oktyabrya 2014 g. Sbornik Statey*, Çeboksarı, s. 391-402.
- MÉSZÁROS, Gyula (1909), "Otçet Çlena Vengerskogo Komiteta o Poyezdke k Çuvaşam i Privoljskim Tataram", *İzvestiya Sostoyaşçih pod Vısoçayşim*

- Ego İmp. Veliçestva Pokrovitel'stvom" *Rus. Kom. Dlya İzuçeniya Sred. İ Vost. Azii v ist., Arheolo., Lingvist. İ Etnogr. Otnoşeniyah.* Sankt Peterburg, s. 60-66.
- MÉSZÁROS, Gyula (2000), *Pamyantniki Staroy Çuvaşskoy Verı* (Per. Dimitriyeva Yudit), *Çuvaşskiy Gosydarstvennyy Universitet Gumanitarnıh Nauk*, Çeboksarı.
- MÉSZÁROS, Gyula (1915), "A Csök", *Ethnographia*, No. 26, s. 25-129.
- MÉSZÁROS, Gyula (1909), "Csuvas Népköltési Gyűjtemény. I. A Csuvas Ösvallás Emlékei", *Magyar Tudományos Akadémia*, s. 471
- MÉSZÁROS, Gyula (1912), *Csuvas Népköltési Gyűjtemény. II. Közmondások, Találósmondások, Dalok, Mesék*, Budapest, *Magyar Tudományos Akadémia*.
- MÉSZÁROS, Gyula (1908), "Csuvasok és tatárok között a Volga-vidéken", *Çeboksarı, Ethnographia*, S 19, s. 227-238.
- YEMEL'YANOV A. İ. (1913), "Dr. Dyula Meszaros. Pamyanniki Staroy Çuvaşskoy Verı, Budapeşt 1909: (Retsenziya)", Kazan, *İzvestiya Obşestva arheologii, istorii i etnografii pri İmperetarskom Kazanskom universitete*, T 28, Vıp. 6, s. 566-584.

